

Azərbaycan mətbuatının ilk qadın jurnalisti Şəfiqə xanım Əfəndizadə Azərbaycan mətbuatı tarixinə öz möhürünü vuran jurnalistlərdən olub. Əgər onun yaşadığı ağır müstəmləkə mühitini, qadın hüquqsuzluğunu, dini mövhumatın hökm sürdüyünü, savadsızlığı, nadanlığı və cəhaleti nəzərə alsaq, Şəfiqə xanımı və onun təmsalında maarifçilik uğrunda mübarizə apararaq qadınları əsil qəhrəman adlandırmaq olar.

Şəfiqə Əfəndizadə bütün Şərq dünyasının əsarətdə olan qadınlarının ilk azərbaycanlı qadın müəllimi və mühərriri olub. O, müəllim kimi çalışmağa başlayanda hələ 14 yaşları var idi. Ş.Əfəndizadə öz ölkəsində qadın hüquqsuzluğunun ləğvinə çalışan və onların azadlığı uğrunda mübarizə apararaq ziyalı qadınlarımızdandır. Şəfiqə xanımın arzusu atası kimi tanınmış, müəllim olmaq idi. Atası ona evdə Azərbaycan, ərəb və fars dillərində yazıb-oxumağı öyrətdi, ona kitablar verər və hökmən bu kitabları oxumağı tapşırırdı. Məmmədemin Əfəndizadə Tiflisdə, Krimda, Bakıda nəşr olunan dövrü mətbuatın çıxan nömrələrindən alar, oxuyar və qızına danışırdı. Balaca Şəfiqə oradakı şəkillərə və hərfərə maraqla baxardı və atasına müxtəlif suallar verərdi. Qızında oxumağa, yazmağa olan böyük həvəsi görən atası Şəfiqəni gələcəkdə savadlı, ziyalı, mədəni bir xanım olaraq görmək arzusunda idi.

Şəfiqə xanım kiçik yaşlarından şeir, hekayə yazmağa maraqla göstərirdi. Onun ilk yazısı hələ 12 yaşında olarkən mətbuatda dərc edilmişdi. Böyük nüfuz malik olan atası Məmmədemin Şeyxzadə dövrünün mütərəqqi ziyalıları ilə tez-tez görüşər, Azərbaycanda baş verən prosesləri müzakirə edərdi. Bu cür müasir düşüncəli, açıqfikirli maarifpərvər, ziyalı müəllim ailəsində tərbiyə alan Şəfiqə xanım sözsüz ki, ayrı cür ola da bilməzdi. O, atasının etimadını doğruldaq söyləyirdi. Bacısı Səidə Şeyxzadə də Şəfiqə kimi maarifçilik işlərində yaxından iştirak etmiş və o da ilk təhsilini evdə atasından almışdır. Sonralar o da atasının və bacısının yolu ilə gedərək müəllimlik peşəsinə yiyələnir və Azərbaycanın tanınmış pedaqoqlarından olur.

1901-ci il oktyabrın 7-də, saat 12-də Bakıda Nikolayevski küçəsindəki binada İmperatriçə Aleksandra Fyodrovna adına Bakı rus-müsəlman qız məktəbinin təntənəli açılışı olur. "Kaspi" qəzeti bu hadisəni belə səciyələndirir: "Yeddi oktyabr günü Zaqafqaziyanın müsəlman əhalisinin ən mütərəqqi təbəqəsinin çoxdan arzuladığı qadın təhsili ideyasının nəhayət ki, gerçəkləşdiyini gün kimi yadda qalacaq. Və təkə Zaqafqaziya üçün deyil, Rusiyanın qadın təhsili məsələsinin çoxdan həyati əhəmiyyət kəsb etdiyi müsəlmanlar yaşayan bölgələrinin əhalisi üçün. Bunun özü bugünkü təntənəni ümummüsəlman əhəmiyyətli edir və ona Rusiyanın bütün müsəlmanları səs verməlidir".

Merasim böyük təntənə ilə keçdi. Müsəlman və pravoslav ruhaniliyinin, Azərbaycan ziyalılarının nümayəndələrinin təbrikləri, Tiflisdən, Kazandan gələn təbrik ünvanları səsləndi. Bu ünvanların hamısında bayram edilən hadisənin böyük tarixi əhəmiyyəti qeyd olunmaqla yanaşı müsəlmanların maariflənməsi naminə yeni fədakarlıq göstərən H.Z.Taqiyyəvin rolu xüsusi vurğulanırdı. Ona verilən bu qiyməti tam doğruldan Hacı, mərasim zamanı uzun müddət düşünüldüyü ideyanı səsləndirdi: "Bugünkü təntənə böyük planın yalnız başlanğıcıdır. Siz binanın üst mərtəbəsini görürsünüz: mən onu belə hesabla tikdirmişəm ki, üstündə bir mərtəbə də inşa etdirmək mümkün olsun. Mən bunu edəcəyəm, çünki məktəb müsəlman qız gimnaziyasına çevrilməlidir. İndi mənim arzum budur".

Şəfiqə xanımın ailəsində aldığı maarifçilik tərbiyəsi ona məsuliyyətli olmağı və həyatı dərk etməyi öyrətmişdir. Şəfiqə xanımın sonralar həyatda rastlaşdığı çətinliklərə sinə gərməyi, insan hüquqlarını müdafiə etməsi, savadsızlığa qarşı, qadın azadlığı və təhsil uğrunda mübarizə aparması bütün bunların nəticəsi idi.

Şərq qadınını dünya işığına həsrət qoyan çadradan, parancadan, çaçıvandan qurtulmağın zamanı gəlmişdi. Şərq qadınının, xüsusilə də azərbaycanlı qadının qul, hüquqsuz, kölə vəziyyətində

Şəfiqə Əfəndizadənin qadın azadlığı uğrunda mübarizəsi

yaşamasını qəbul edə bilməyən ziyalılarımız kimi Şəfiqə xanım Əfəndizadə bu yolda aparılan mübarizəyə qoşulur. Mövhumatçı ruhanilərin təhsilə, xüsusilə də qadın təhsilinə dini tərəfdən baxmasına gəlinə, qeyd etmək olar ki, müsəlmanların dini nöqtəyi-nəzərinə görə, tərbiyə və təhsil məsələlərində kişi ilə qadın arasında heç bir fərq yoxdur. Məhəmməd peyğəmbərin təbirincə desək: "elm öyrənmək hər bir müsəlman və müsülimə üçün vacibdir".

Bütün bunları çox gözəl başa düşən mütərəqqi ziyalılarımız təhsilə, savadsızlığa son qoymaq üçün mübarizəyə qalxdılar.

Azərbaycanda maarifə, elmə həvəs artıqca, rus-müsəlman qız məktəbinin şagirdlərinin də sayı artmağa başlayırdı. Məktəbdə riyaziyyat, ana dili, rus dili öyrədilməklə yanaşı, şəriət dərsləri də keçirilirdi. Hətta şəriətdən imtahan edilən qızlar müəllimləri Ş.Əfəndizadənin iştirakı ilə olduqca cəld Quranı oxuyur, islama dair suallara cavab verir, sürətli oxuyub, yazırdılar.

Şagirdlərinə doğru analıq münasibət bəsləyən Şəfiqə xanım dərs dediyi qızlarının sevimlisinə çevrilmişdir. Getdikcə püxtələşən və müəllimlik təcrübəsi artan Şəfiqə xanım, gözəl pedaqoq olaraq böyük nüfuz qazanmağa başlayır. 1906-cı ildə Nəriman Nərimanov, H.Zərdabi, F.Ağazadə, S.S.Axundov, A.Şaiq, Ü.Hacıbəyov və başqa maarifpərvərlərin iştirak etdiyi birinci müəllimlər qurultayına Şəfiqə xanım Əfəndizadəni də dəvət edilirdi. Bu ictimai xadimlərin qurultaydakı gözəl çıxışları Şəfiqə xanımın çox xoşuna gəlirdi. O, bu qurultaydan sonra daha da mübarizə maarifpərvər olmağı, sözünü deməyi bacarırdı. Şəfiqə xanım gözəl pedaqoq olmaqdan əlavə, həm də gözəl qələm sahibiydi. O, 1906-1908-ci illərdə nəşr olunan "Dəbistan", 1911-1915-ci illərdə isə "Məktəb" məcmuələrində fəal iştirak edərək, uşaqların tərbiyəsinə müsəbbət təsir göstərən hekayə və publisistik məqalələr dərc etdirirdi. Bu məcmuələrin fəal iştirakçısı olan Şəfiqə xanım Əfəndizadə əsasən qadın azadlığından və təhsilindən bəhs edən yazılara daha çox üstünlük verirdi. Onun "Təsiri-ailə", "Dostluğun təsiri", "iki qızın söhbəti", "Hüsnəxt", "Analar qucağı", "Müəllim nədir?" və s. məqalələri bu mövzulardan bəhs edir.

Şəfiqə xanım Əfəndizadə çox çalışqan idi. O, Azərbaycan dövrü mətbuatının əksəriyyəti ilə əməkdaşlıq edirdi. İlk dəfə 1903-cü ildə "Şərq-rus" qəzetinin 7-ci nömrəsində yazısı dərc olunan Şəfiqə xanım, daha sonralar "Dəbistan", "Məktəb", "Füqara füyüzatı", "Dirilik", "Şərq qadını" jurnalını və "Azərbaycan", "Açıq söz", "İşıq" kimi dövrün məşhur, qabaqcıl mətbu orqanlarında çoxlu sayda məqalələr, şeir və hekayələr dərc etdirirdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə qadın hüquqsuzluğuna qarşı çıxan, onların təhsil alması, cəmiyyətdə layiqli yer tutması və kişilərlə bərabər hüquqlu vətəndaş olmaları haqqında çıxış edən qadınlarımızdan biri, bəlkə də birincisi Şəfiqə xanım Əfəndizadə olub.

Şəfiqə xanımın dediklərindən: "Bədbəxt qadınlar, kimsəsiz qadınlar, elmü maarif nurilə işıqlanmağa haqqilə layiq iken şimdi əsirələr kibi hüquqsuz, səhra çiçəkləri kibi suyumsuz, qiymətsiz yaşayın bədbəxt qadınlar".

Millətimize, sənin yüzündən böyükböyük mövqelər tutmaq ehtimalı var iken, çox təəssüf ki, zükurlarımız imdiyə qədər düşünmədilər, qızlarına millət yetişdirmək təlimini öyrətmədilər, qızları için milli məktəblər, hünər evləri açmadılar.

Sonra da qızların ən birinci vəzifəsi olan övlad tərbiyəsi vəzifəsini əcnəbi qadınlar əlinə verib də, "səndən nə tərbiyə götürəcəklər" kibi təhqiramiz sözlərlə qadınlarımızı, qızlarımızı töhmətləndirdilər.

İştə o sayədedir ki, biz də böyləcə hər haqqımızdan məhrum yaşiyoruz" sözlərini misal olaraq göstərə bilərik.

1911-ci ildə ilk qadın qəzetimiz "İşıq"da (bəzən jurnal da deyilir - P.M.) Ş.Əfəndizadənin böyük rolu olub. Qadınlarla çiyin-çiyinə fəaliyyət göstərən Şəfiqə xanım maarifçilik təbliğatı yaymaqla qadınlarla çağırış edirdi.

Daha sonra 1916-cı ildə "Açıq söz" qəzetində Cəlil Məmmədquluzadənin "Ölümlər" pyesinə ilk rəy yazaraq, qadınların yaşadıkları acı taleyi olduğu kimi işıqlandırdığına görə minnətdarlığını bildirmişdi. Bu yazılan rəyin maraqlı bir tarixçisi olub. 1916-cı ildə Bakıda ilk dəfə tamaşaya qoyulmuş "Ölümlər" pyesinə baxış zamanı Şəfiqə xanım ona yaxın lojada əyləşmiş bir qadının ağladığını görür və soruşur:

- Bacı, nə üçün ağlayırsan?
- Necə ağlamayım? O yazıçı mənim həyatımı haradan bilir?

Şəfiqə xanım isə:
- bu təkə sənin həyatın deyil, bütün müsəlman qadınlarının həyatı belədir, - deyər cavab verir və bu hadisədən təsirlənərək yuxarıda adını qeyd etdiyimiz rəy yazır. Məqalənin sonu belə bitir: "Dünyada olan zülməlin həpsini biz unas tayfası çəkir"... "Gələ-gələ düşündüm ki, işdə "Ölümlər" pyesinin həyat və məişətimizdə, xüsusilə qadınlar aləmində bir inqilab törədəcəyi...aşkardır".

Şəfiqə xanım Əfəndizadənin daxilindən gələn azadlıq eşqi onu vətənpərvər, insanpərvər və millətsevər yetişdirmişdir. Bir qədər də oxuduğu kitablar, gördüyü tamaşalar və gündəlik həyatda baş verən hadisələr onu bu proseslərə qarşı barışmaz, mübariz edirdi. Heç vaxt Azərbaycan qadınlarının ağır həyat şəraitinə biganə qala bilməyən Şəfiqə xanımın çıxışları həmişə böyük əks-səda doğururdu.

du.

O, 1917-ci ildə keçirilən Zaqafqaziya müsəlmanlarının I qurultayında alovlu çıxış edərək Şərq qadınlarının hüquqsuzluğu və azadlığı məsələsinə toxunmuş, həmçinin yeni məktəblərin, teatrın açılmasını, qadınların maariflənməsi və yeni-yeni qadın cəmiyyətlərinin yaranmasını tələb etmişdi. Şəfiqə xanımın çıxışından sonra xitabət kürsüsünə Sara xanım Talışinskaya çıxır və bu çıxışlardan sonra salonda ara qarışır. Qadınların üzvi açıq kişilərin qarşısında çıxış etməsi cəhəlpərəstləri ayağa qaldıraraq, qadınlara az qala hücum edəcək dərəcəyə gətirir. Qadınların azadlığı fikirlərini böyük rəğbətlə qarşılayan tərəqqipərvər ziyalılarımız bu hücumun qarşısını almaq üçün qadınları arxa qapıdan çıxarmalı olurlar.

Şəfiqə xanım Əfəndizadənin və Sara xanım Talışinskayanın bu gözəl, ibrətətam çıxışından sonra M.Ə.Rəsulzadənin təşəbbüsü ilə qurultayda qadın məsələsi haqqında qərar qəbul olunur. Qəbul olunmuş qərarda başqa dövlətlərin qadınlarının kişilərlə bərabər ictimai-siyasi həyatda fəaliyyət göstərdikləri və Azərbaycan qadınlarının isə bu işlərdən kənarda qaldıqları məsələsi qeyd olunurdu.

İctimai-siyasi həyatda fəal iştirak edən Şəfiqə xanım ölkədə baş verən proseslərə münasibətini bildirdi. Bu çalışqanlıq və ictimai-siyasi fəallığı sayəsində onun 1923-cü ildə Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin üzvü seçilir.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulana qədər cəhətlə mübarizə apararaq Şəfiqə xanım, nəhayət ki, 1920-ci ildə Bakıda yaradılan Əli Bayramov adına klubun təşkilində yaxından iştirak edir. Daha sonra isə o, Bakı Darülmüəlliminin fəal müəllimlərindən olur.

50 ilə qədər pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olan Şəfiqə xanım Əfəndizadənin onlarla savadlı, ziyalı Azərbaycan qadınının yetişməsinə böyük əməyi var. Tədqiqatçı alimlərimiz Şəfiqə xanım Əfəndizadə haqqında araşdırmalarına nəzər saldıqda, Azərbaycanın belə bir xanımı ilə fəxr etmək olar. Onun vətən, millət üçün xoş əməlləri bu gün də xalqının ruhunda yaşayır.

1959-cu ildə Bakıda vəfat edən Ş.Əfəndizadənin xoş xatirələri həmişə onu sevən Azərbaycan xalqının ürəyində yaşayacaqdır. Biz xanımlar bu gün yaşadığımız firavan həyat, aldığımız təhsil və qadın azadlığımız üçün Şəfiqə xanım Əfəndizadəyə və onun təmsalında qadın hüquqları uğrunda mübarizə aparacaq xanımlarımıza borcluuyuq. Ruhu şad olsun!

Pəri xanım Mikayıl qızı
Azərbaycan Respublikasının
Prezidentinin İşlər İdarəsinin
Siyasi Sənədlər Arxivinin
aparıcı məsləhətçi-söhbə müdiri